Diskuse

Křestanův Nejedlý (s malým doplněním)

Petr Čornej

KŘESTAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012, 569 stran.

Trvalo to dlouho, ale česká veřejnost se na počátku roku 2013 přece jen dočkala rozsáhlé, a navíc bravurně napsané monografie o v mnohém směru kontroverzní, leč nepřehlédnutelné osobnosti českého kulturního, vědeckého a politického života dvacátého století. Troufám si říci, že práce Jiřího Křestana je nejpodrobnější, nejobsáhlejší, faktograficky nejspolehlivější a nepochybně nejlepší biografii Zdeňka Nejedlého. Toto kladné hodnocení není podmíněno pouze kvalitami autora, jenž se již po dvě desetiletí prezentuje jako znamenitý historik a velmi dobrý stylista, nýbrž také objektivními skutečnostmi. Křestan měl k dispozici nejen obrovskou Nejedlého písemnou pozůstalost, kterou v různé míře zužitkovali již předchozí badatelé, ale také archiv Ústředního výboru KSČ i další dříve nepřístupné fondy, navíc navštívil donedávna „uzamčené“ archivy ruské a také jeden archiv německý. Heuristika je tudíž téměř vyčerpávající, takže nové objevy lze snad očekávat jedině ve fondech sovětských bezpečnostních služeb, budou-li ovšem někdy odtajněny. Materiály z více než třiceti archivů (včetně snímků uložených v Národním filmovém archivu), stovky prostudovaných knih i studií, dokonalá znalost dobové publicistiky a příkladné využití dnes tolik rozšířené metody *oral history* jsou vizitkou více než dostatečnou. V tomto směru nemohu mít k práci sebemenší připomínky a nezbyvá

mi než před jejím autorem smeknout a tiše závidět, že jsem podobnou knihu nestvořil sám, i když jsem svého času na tento úkol pomýšlel.

Křesťan svůj text, opatřený impozantním poznámkovým aparátem, který evokuje tklivou vzpomínku na někdejší vědecké zvyklosti, koncipoval v podstatě chronologicky. Tematické členění (zhruba na ose veřejná a politická činnost – věda – privátní záležitosti) pak slouží k rytmitizaci sedmi kapitol, promyšleně periodizujících Nejedlého *curriculum vitae*. Toto rozvržení se pozoruhodně kryje s pohledem svatého Augustina na jednotlivé lidské věky (dětství, chlapectví, jinošství, mládí, zralost, stáří, odcházení), což není překvapivé, neboť biologické zákonitosti jsou prostě dané. Základní osnova slouží Křesťanovi jako skelet, který obaluje vrstvami získaných poznatků natolik podmanivě, že před čtenářem vyvstává Nejedlého osobnost v náležité plastičnosti, zahrnující i její psychický rozměr.

Badatelsky poctivý přístup logicky přinesl své ovoce. Mnohé mýty, jimiž je Zdeněk Nejedlý stále obestřen, se hroubí ve světle pečlivě shromážděných a analyzovaných pramenů. S chutí zde upozorňuji na pět vžitých omylů, které autor vyvrací a jejichž destrukce asi zaskočí méně zasvěceného čtenáře, nikoliv však vědeckou komunitu, která většinu těchto skutečností zná přibližně třicet let. Obšírně citovaný dopis syna Antonína Dvořáka s konečnou platností posílá do říše smyšlenek povídačku, jak Nejedlý hanobil dílo světoznámého skladatele jen proto, že mu odmítl dát za manželku svou dceru Otilku.¹ Snad ještě větší pozornost vyvolá zjištění, že Nejedlý nesouhlasil s neblaze proslulým školským zákonem přijatým roku 1953, odmítl jej podepsat (učinil tak až jeho nástupce v ministerském úřadu Ernest Sýkora) a byl kvůli tomu zbaven postu ministra školství, věd a umění. Otevřeně se vzepřít Gottwaldovi a sovětským činovníkům, kteří nesmyslné zkrácení školní docházky v zájmu posílení výrobních kapacit prosazovali, však nedokázal. Byl disciplinovaný, dokonce natolik, že před chystanou peněžní reformou svou hotovost ponechal v šuplíku, čímž rozčílil členy vlastní rodiny k nepřítelství. Tuto epizodu, kterou znám z podání Nejedlého dcery Zdenky Nedvědové-Nejedlé, Křesťan neuvádí. Ze stejného zdroje vím, že Nejedlý poté, co obdržel od Maxe Švabinského portrét, který jej zachycoval jako starce nad hrobem, nepronesl slova „přece se mi pomstil“, nýbrž obrázku z rukou velkého mistra si velice cenil. Byla to naopak jeho dcera, jíž se portrét nelíbil a jež otce proti slavnému malíři popouzela. Třetí mýtus vytvořil Václav Černý tvrzením, že se Nejedlý přiklonil k radikálně socialistické linii, ponevadž mu Tomáš Garrigue Masaryk nenabídl odpovídající uplatnění ve státní či politické sféře.² Je to teze, kterou v dobré víře několikrát opakoval historik Josef Hanzal a jíž jsem svého času sám podlehl. Podle Křesťana však Nejedlý od prezidenta určité nabídky obdržel, ale nereagoval na ně. Přesto si myslím, že Masaryk by svého někdejšího žáka v době „budování státu“ sotva akceptoval. Nejedlý svými

1 Pro úplnost uvádím, že badatelská priorita v tomto směru náleží Dagmar Mocné, jež jako vůbec první upozornila na klíčový dopis, který 7. ledna 1961 adresoval Otakar Dvořák, syn Antonína Dvořáka, Zdeňkovi Nejedlému (viz *Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR*, v.v.i. fond Zdeněk Nejedlý, korespondence osobní, karton č. 10).

2 Viz ČERNÝ, Václav: *Paměti*, sv. 1: 1921–1938. Brno, Atlantis 1994, s. 91.

razantními názory (Sukova aféra, Kramářův případ) přiléval ve vypjaté politické situaci olej do ohně, zatímco hlava republiky logicky preferovala zklidnění poměrů. Křesťanovou zásluhou padá i další (zejména komunisty) tradovaný výklad o Nejedlého vstupu do KSČ už v roce 1921 či 1929; učinil tak až roku 1939 v Moskvě. Rovněž očištění Nejedlého v kauze Václava Talicha, zatčeného kvůli podezření z kolaborace, působí nanejvýš přesvědčivě a sotva se najde člověk, který by dokázal Křesťanovými argumenty otřást.³

Boření letitých mýtů a legend má ovšem i odvrácenou stranu. Ve chvályhodné snaze o objektivitu si Křesťan svého hrdinu občas až příliš idealizuje. Týká se to zejména Nejedlého vztahu k Antonínu Dvořákovi a Leoši Janáčkovi, jejichž tvorbu temperamentní profesor soustavně kritizoval, a pokud ji někdy ocenil, pak spíše z taktických důvodů. Jaroslav Jiránek, životopisec jeho syna Víta Nejedlého a přední český muzikolog, mi svého času vyprávěl, jak se staříček Nejedlý, dezorientovaný po roce 1956 odsudkem takzvaného kultu osobnosti, vícekrát vyslovil zhruba v tomto smyslu: „Myslím, že budoucnost mi dá jednou za pravdu v hodnocení Stalina a Jirásky i v kritice Dvořáka a Janáčka.“ Negativní vztah k Dvořákovi a Janáčkovi byl v Nejedlého duši zřejmě zakořeněn pevněji, než se Křesťan domnívá. Nejsem však muzikolog, takže prosím, aby má vyjádření chápala veřejnost v jejich podmíněnosti.

Úsilí pochopit Nejedlého a proniknout do jeho vnitřního světa zdůvodňuje autor hermeneutickým principem „předporozumění“. Občas však zašel, alespoň podle mého soudu, poněkud daleko. *Vorverständnis* se tak místy mění v až přílišné porozumění, což se týká zvláště kapitol věnovaných meziválečnému období. Nejedlý, alespoň si myslím, stál zřejmě více nalevo a blíže komunistům, než z Křesťanova textu vyplývá. V souvislosti s hermeneutickou metodou si neodpustím ještě jednu poznámku. Hned v první kapitole odkazuje autor na mínění bývalého litomyšlského archiváře Jindřicha Růžičky, který pochyboval, zda je možné vykládat Nejedlého prostřednictvím hlubinné psychologie. Shodně s Křesťanem soudím, že bychom se této cesty zříkat neměli. I protagonista obsáhlé monografie totiž preferoval v letech 1909 až 1918 jako vědeckou metodu intuitivismus, který sice nesouvisel s Freudovým učením a vycházel z duchovnědné školy (její vliv na českou humanistiku – namátkou Max Dvořák, F. X. Šalda, Arne Novák, Vlastimil Kybal, Josef Šusta – byl mimořádně silný), nicméně Nejedlý by se k tomuto vlivnému proudu nepřiklonil, kdyby si sám na sobě neověřil nosnost jeho zásad. Sám Křesťan pak na jiných místech cit pro hlubinnou psychologii prokázal, když analyzoval Nejedlého vztah k manželce, platonickým láskám, milenkám i obdivovatelkám, a to s noblesou, jež z těchto pasáží činí vrcholný čtenářský zážitek.

Nabyl-li kdokoliv při pročitání mého zamyšlení dojem, že s Křesťanem polemizuji, potom se mýlí. Vidím sice Nejedlého trochu jinak a na některých místech bych nanášel barvy s odlišným odstínem, leč autorovy názory respektuji. Křesťana (v souladu s jeho badatelskou orientací) primárně zajímá hlavně Nejedlý jako občan

3 Detailně viz KŘEŠŤAN, Jiří: Srdce Václava Talicha se ztratilo: K problému národní očisty (1. část). In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 1 (2009), s. 69–111; Srdce Václava Talicha se ztratilo: K problému národní očisty (2. část). In: *Tamtéž*, č. 2–3 (2009), s. 243–275.

a politik, skvěle rekonstruuje jeho životní peripetie i duševní svět, ale téměř stranou překvapivě ponechává Nejedlého-vědce. Analýzy historických a muzikologických prací, včetně velkých monografií o husitském zpěvu, Smetanovi, Masarykovi, Leninovi a Litomyšli, jsou až překvapivě stručné (což platí také o účasti bytostného polemika ve sporu o smysl českých dějin) a rezignují na postižení Nejedlého místa v české (ale i evropské) historiografii a v hudební vědě. Kupodivu se autor nevyrovnává ani s dávno vyřčenou tezí, že Nejedlý byl především kulturní historik a z tohoto hlediska psal všechny své vědecké práce. Možná se Křesťan v dějinách historiografie a v teorii oboru necítí tak pevně jako při sledování politických problémů či osobnostního aspektu. Považuji proto za nezbytné se u těchto problémů zastavit alespoň v dílčím a nutně neúplném exkurzu.

* * *

I když Nejedlý bývá často označován jako pozdně obrozenecký relikv, o delší polovině jeho vědeckého působení tato slova neplatí. František Červinka a Jaromír Dvořák už v šedesátých letech správně upozornili, že se názory mladého muže formovaly na přelomu 19. a 20. století ve výhni sporů mezi obrozeneckým dědictvím a moderními vědeckými i uměleckými proudy.⁴ Ať již tyto směry zdůrazňovaly nutnost objektivního poznání reality nebo vyzdvihovaly nezastupitelnou úlohu subjektivního vkladu velké tvůrčí individuality, vždy se nutně dostávaly do konfliktu s obrozeneckými hodnotami i nazíráním. Nejedlý tento rozpor vyřešil po svém. Tradiční české dějinné a kulturní hodnoty, ustálené a kanonizované v 19. století, obhajoval argumenty moderní vědy, neváhaje přitom propojit zdánlivě neslučitelné principy, konkrétně empiricko-kritický přístup s neoromantismem a duchovněnou orientací. Tímto způsobem vykládal a bránil již na samém počátku dvacátého století husitství, Bedřicha Smetanu či Aloise Jiráska. Přímo manifestační povahu pak mělo jeho vystoupení na straně odpůrců pravosti Rukopisů královédvorského a zelenohorského, zvláště příspěvek publikovaný ve sborníku k šedesátinám Jaroslava Golla.⁵ Dal tak zřetelně najevo, že zastává pozici i svých dalších oblíbených učitelů, zejména Otakara Hostinského a T. G. Masaryka. To mu ale nijak nebránilo, aby se s podobnou vehemencí v jiných situacích nehlásil k národně konzervativnímu okruhu takzvaných muzejčků, kteří nad ním drželi ochrannou ruku a zajistili mu i první profesní uplatnění v archivu tehdejšího Musea Království českého. Neodvažoval bych se však vést přesnou hranici mezi upřímně projevovaným obdivem k uznávaným osobnostem a utilitárním kalkulem začínajícího vědce, jenž trpělivě, doslova krůček po krůčku, budoval vysněnou univerzitní kariéru. O jeho striktně racionálním počínání vypovídá i rozhodnutí habilitovat se v oboru hudební vědy až

4 ČERVINKA, František: *Zdeněk Nejedlý*. Praha, Melantrich 1969, s. 27–157; DVOŘÁK, Jaromír: *Zdeněk Nejedlý 1878–1938 a nová česká literatura*. Olomouc, Filosofická fakulta University Palackého 1969.

5 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Kotle a lesní rohy*. In: BIDLO, Jaroslav – FRIEDRICH, Gustav – KROFTA, Kamil (ed.): *Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla vydali jeho žáci*. Praha, Nákladem Historického klubu 1906, s. 380–388.

poté, co se naděje na titul docenta (ať již kulturní či církevní) historie, eventuálně estetiky, ukázala jako nepřiliš reálná.

Ve způsobu, jakým pojímal muzikologii a koneckonců i estetiku, se projevil Nejedlého bytostný historismus. Považoval je za nauky v podstatě historické, neboť hudbu i všechny umělecké projevy vnímal jako nedílnou složku dějin, zcela v duchu kréda tehdejších kulturních historiků (ale také Jaroslava Golla), že dějiny jsou jen jedny, neboť i život je pouze jeden. Proto mimo jiné později s nelibostí hleděl na vyčleňování dějin dělnického hnutí z celku obecné historie. Kulturněhistorický přístup, chápající dějiny jako organickou jednotu tvořenou vzájemně provázanými komponentami, umožnil Nejedlému zastřešit jeho široké badatelské zájmy i překlenout dichotomii vědy a umění. Nebylo to však pojetí statické, nýbrž vnitřně neobyčejně dynamické. Nejedlý již od vstupu na vědeckou scénu viděl historii jako stálý svár protikladných principů, především starého a nového, respektive přežilých a nosných elementů, jejichž prosazení považoval za záruku pokroku. Tomuto chápání zůstal po celý život víceméně věrný, i když jeho vnější ideový (a ideologický) náter průběžně modifikoval.

Pro první Nejedlého vědecké období, rámované přibližně léty 1900 až 1909, bylo charakteristické propojení empiricko-kritické metody, opírající se o rozsáhlou heuristiku a faktografickou deskripci, s duchovědnými podněty Wilhelma Diltheye, zvláště s tezí, že ideovou strukturu určité dějinné (*eo ipso* kulturní) etapy lze nejlépe poznat prostřednictvím velké osobnosti, spoluutvářející a vyjadřující její charakter. Odtud pramenil Nejedlého akcent na biografický žánr, v němž stěžejní postava je klíčem k široce pojímané historické epoše a současně stavebním kamenem v kanonických řadách vynikajících osobností, ať již reprezentujících zrod, vrchol a konec husitství (Jan Hus – Jakoubek ze Stříbra – Jan Želivský – Jan Rokycana, ve výhledu Václav Koranda mladší), českou hudební kulturu (Bedřich Smetana – Zdeněk Fibich – Otakar Ostrčil) či beletrii (Josef Kajetán Tyl – Božena Němcová – Alois Jirásek). Po příklonu k radikálně socialistické levici potom obdobně konstruoval obraz politického směřování v 19. a první polovině 20. století (Palacký – Masaryk – Lenin), ústící posléze v propagandistický výklad o komunistech jako dědicích velkých národních tradic. V něm je již patrný ozvuk Leninových a Ždanovových pouček o pokrokové (lidové) a reakční (úpadkové) kultuře.

První vědecká perioda končí rokem 1909, kdy Nejedlý dopsal objemné dílo *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, vydané až roku 1913 a předložené jako podklad pro udělení ordinariátu.⁶ V dalším desetiletí své duchovědné směřování ještě umocnil, když se, ovlivněn vědeckým klimatem a přátelskými styky s Františkem Xaverem Šaldou a Vlastimilem Kybalem, nadchl pro módní intuitivismus. Představa, že badatel v oboru humanitních věd dosahuje nejpřesvědčivějších poznatků stejnou cestou jako umělec a že se věda a umění vzájemně prolínají i doplňují, byla typickou antipozitivistickou reakcí, plně konvenující Nejedlého zaměření. Metoda vciťování, tj. hlubokého ponoru do psychiky i díla mimořádné individuality,

6 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*. Praha, Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1913.

Manželé Nejedlí se svými dětmi Zdenkou a Vítem v roce 1912 na lavičce před vilou v Turnově. S Marií Brichtovou, dcerou ředitele tiskařského a vydavatelského podniku Politika Arnošta Brichty, se Zdeněk Nejedlý oženil 2. září 1905 (repro fond Zdeněk Nejedlý, Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, v v. i., Praha)

mu byla blízká (vždy si jako téma vybíral osobnosti, s nimiž souzněl), stejně jako rozkrývání duchovních souřadnic kulturních epoch. Badatelský proces, a zvláště jeho interpretační komponenta se tak stávaly tvůrčím, vpravdě uměleckým aktem. Nejedlého nedokončená monografie o Richardu Wagnerovi⁷ i pojednání „Krise estetiky“,⁸ „Wagnerismus Terézy Novákové“⁹ a „Nietzscheova tragedie“¹⁰ se přímo programově hlásí k intuitivismu a k principu propojení vědy a umění.

Ze shodného podloží vyrůstá též pozoruhodná úvaha *Spor o smysl českých dějin*, kterou Nejedlý zasáhl do známé diskuse na jejím prvním vrcholu.¹¹ Nemá cenu tu opakovat, co je notoricky známé. Pouze shrnuji, že autor podmanivé eseje zaujal zprostředkující stanovisko mezi T. G. Masarykem a Jaroslavem Golem, když vyslovil názor o užitečnosti filozofie dějin, současně však odmítl Masarykovu tezi o návaznosti národního obrození na humanitní ideály české reformace jako ahistorický konstrukt. I s odstupem času působí svěže a neotřele Nejedlého interpretace stě-

7 TÝŽ: *Richard Wagner*, sv. 1: *Richard Wagner romantik. 1813–1848*. Praha, Melantrich 1916.

8 TÝŽ: *Krise estetiky*. In: *Česká kultura*, roč. 1 (1912/1913), s. 19–23, 42–47 a 76–78.

9 TÝŽ: *Wagnerismus Terézy Novákové: K české premiéře Tristana*. In: *Tamtéž*, s. 461–466 a 496–499.

10 TÝŽ: *Nietzscheova tragedie*. In: *Tamtéž*, s. 641–644, 680–685, 714–722 a 733–748.

11 TÝŽ: *Spor o smysl českých dějin*. Praha, Nákladem Pokrokové revue 1913.

žejních epoch českých dějin. Neplatí to ani tak o husitství (v němž autor spatřuje nejkrásnější mravní květ středověku)¹² jako spíše o následujících etapách. Nejedlý například vysoce ocenil katolicismus 16. století, který podle jeho mínění provedl sám v sobě „reorganizaci tak důkladnou, že nelze se ubrániti až obdivu,“¹³ poukázal na neudržitelnost vžitých stereotypů o naprostém úpadku národa, z něhož po bělohorské bitvě „černá hejna cizinců a jezuitů“¹⁴ vysála všechnu krev, vyzdvihl český výtvarný barok (tehdy „měli jsme výtvarnou kulturu jako nikdy předtím ani potom“)¹⁵ a obrození prohlásil za pokrokový fenomén proto, že překonávalo náboženský smysl českých dějin, jež vytvořila protireformace, a otevíralo českému člověku nové, fakticky sekulární obzory.¹⁶ „Masarykovu sektu“ tímto míněním (obdobně jako častými odkazy na Jaroslava Golla a jeho žáky, zvláště Josefa Pekaře) zrovna nepotěšil.

Na otázku, proč Nejedlý projevil vpředvečer první světové války takové porozumění pro husitství, jež nahlížel jako nedílnou součást středověku, ale současně i pro reformovaný katolicismus 16. století a výtvarné baroko, je možné poskytnout různé odpovědi. Osobně si myslím, že se v tomto případě propojily jeho vědecké zájmy o období reprezentující dějinný pokrok (husitství, obrození) s tehdejší nadšením badatelů duchovědné orientace pro kulturní epochy charakteristické vznícenou citovostí (gotika, baroko, romantismus). I to byl samozřejmě projev nechuti vůči suchému scientismu (především pozitivismu), neúnosně redukcujícímu roli lidského subjektu, a zvláště tvůrčí individuality.

V Nejedlého případě vyhlíží účast v táboře antipozitivistických bojovníků do značné míry paradoxně. Jeho obsáhlé práce o dějinách předhusitského a husitského zpěvu, kniha věnovaná středověké minulosti rodné Litomyšle, ale i pozdější nedokončené vícesvazkové monografie o Bedřichu Smetanovi a Tomáši Garriguovi Masarykovi totiž prozrazují těsné genetické sepětí s empiricko-kritickou historiografií. Troufám si dokonce říci, že propojení této specifické podoby pozitivismu s deskriptivním kulturněhistorickým přístupem winterovsko-zíbrtovského střihu bylo jejich nespornou předností (evidují totiž kdejaký zjištěný fakt), avšak ještě více prokletím. Empiricko-kritické zásady, zdůrazňující pečlivou heuristiku a neméně pečlivou kritiku pramenů, bylo sice možné s jistým zdarem uplatňovat při zkoumání starověké a středověké problematiky, jejich aplikace ale logicky selhávala ve chvíli, kdy se do optiky badatelských zájmů dostala mladší dějinná období s masou písemných i dalších pramenů, jejichž plné zvládnutí není zatím možné ani ve věku počítačů. Školený medievista Nejedlý však své projekty nedotáhl do konce i z jiných důvodů. Ačkoliv měl v řadě případů (husitský zpěv, Smetana) heuristiku vcelku hotovou, téma jej právě proto přestalo zajímat. Sám si učinil jasno, časově náročné finální zpracování poznatků už ho nelákalo a mezitím vyslyšel další, ze svého pohle-

12 *Tamtéž*, s. 33 n.

13 *Tamtéž*, s. 52.

14 *Tamtéž*, s. 57.

15 *Tamtéž*, s. 61.

16 *Tamtéž*, s. 68.

du aktuálnější úkoly. Nutno dodat, že řešení vztahu scientistické a narativní složky v historiografické práci nepředstavovalo problém jen pro Nejedlého. I jeho vynikající generační souputníci se s touto otázkou potýkali, jak dokládají Šustovy *Dvě knihy českých dějin*¹⁷ či Pekařova *Kniha o Kosti*¹⁸ (s nezvládnutým, až posmrtně publikovaným třetím dílem)¹⁹ a ještě více jeho práce o Žižkovi, poznamenaná již (sice potlačovanou, leč přesto patrnou) noetickou skepsí.²⁰ Jedinou Nejedlého dokončenou větší prací sepsanou v meziválečném období tak symptomaticky zůstává kniha o tisícileté historii města Litomyšle, psaná se zřetelem k širšímu publiku a záměrně s absencí poznámkového aparátu.²¹

To již bylo v čase, kdy se Nejedlý ostentativně hlásil k radikálnímu socialismu a kdy až dramaticky dával najevo potřebu opírat se o pevný a nespochybnitelný hodnotový systém, bez něhož neuspěje jedinec ani národ a který skýtá garanci dějinného progresu. Touhu řídit se nadčasovými i nadosobními pravdami a ideály, následovat velké vzory a stát se posléze jedním z nich v sobě nosil již od let dospívání. Tím spíše požadoval, aby se srozumitelným a ideově ukotveným programem řídil mladý československý stát. Liberalismus, který podle jeho mínění nadčasové pravdy a hodnoty relativizoval, byl pro něj nepřijatelný. I z tohoto důvodu se postupně sbližoval s komunistickým hnutím. To je asi adekvátnější formulace než hovořit o Nejedlého souznění s marxismem, jehož akcent na ekonomickou

Portrét Zdeňka Nejedlého z roku 1952 od Maxe Švabinského. Traduje se, že v něm spatřoval malířovu pomstu, ve skutečnosti však obraz vděčně přijal (repro fond Zdeňka Nejedlý, Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, v v. i., Praha)

17 ŠUSTA, Josef: *Dvě knihy českých dějin: Kniha první. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*. Praha, Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1917; *Kniha druhá. Počátky lucemburské 1308–1320*. Praha, Nákladem České akademie věd a umění 1919.

18 PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti: Kus české historie*, sv. 1 a 2. Praha, nákladem vlastním 1909 a 1911.

19 Otištěn in: TÝŽ: *Kniha o Kosti: Kus české historie*. 5. vydání. Praha, Elka Press 1998, s. 269–341.

20 TÝŽ: *Žižka a jeho doba*, sv. 1: *Doba se zvláštním zřetelem k Táboru*; sv. 2: *Jan Žižka*; sv. 3: *Žižka vůdce revoluce*; sv. 4: *Poznámky k dílu třetímu. Opravy a dodatky – Příloha. Rejstříky*. Praha, Vesmír 1927, 1928, 1930 a 1933.

21 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Litomyšl: Tisíc let života českého města*. Litomyšl, Výstavní výbor města Litomyšle 1934.

problematiku se zcela mýjel s bytostnými prioritami levicového profesora. Pozice na politické levici znamenala i faktický rozchod s Gollovou školou, byť se nadále za jejího člena počítal a byť s většinou jejích členů udržoval korektní vztahy.

Ve vlastní vědecké práci se však změna Nejedlého politické orientace naplno projevila až v závěrečné čtvrtině života, ovlivněné členstvím v komunistické straně, pobytem v Sovětském svazu, oficiálním postavením a také, proč to nepřiznat, zjevným úbytkem duševních sil. Přesto Nejedlý o dějinách soustavně psal téměř až do své smrti. Záměrně pomíjím na tomto místě jeho rozsáhlou, namnoze účelovou publicistiku a zastavím se u dvou prací, kterým není bohužel věnována dostatečná pozornost. První jsou nedokončené (a nezdařené) *Dějiny národa českého*,²² druhou pak soubor doslovů k vybraným spisům Aloise Jiráska, vydávaným v Nejedlého gesci pod shrnujícím názvem *Odkaz národu*.²³ Signifikantní pro Nejedlého skutečné smýšlení je frekvence a vymezení pojmu *národ*, jednoznačně odkazující ke kořenům tkvícím v 19. století. Ostatně titul jeho pokusu o zachycení české minulosti se programově inspiroval Palackým, od něhož převzal i záměr sepsat dějiny českého národa, nikoliv Čech či Československa. Československé dějiny pro něj měly smysl až od podzimu 1918. Na Nejedlého *Dějínách národa českého*, často vysmívaných kvůli diletantským výletům do sféry archeologie, není zajímavý vědecký přínos (ten byl již ve své době nulový), nýbrž uchopení tématu, zřetelně vyvstávající z nastíněné periodizace. I v tomto ohledu se Nejedlý vracel k Palackému, přesvědčen zároveň o správnosti jeho mínění, že podstata českých dějin spočívá v husitské epoše. Tehdy Češi jako první „statečně a směle zvedli prapor novověké svobody, sociální, politické i duchovní, o níž teprve po nich i největší národové počali též usilovat“.²⁴ Obrat k Palackému, kritizovanému českou meziválečnou komunistickou publicistikou, přitom spojil s oficiální adorací Aloise Jiráska, jehož dílo vždy pro-sazoval a obhajoval. Historické prózy plodného národovce interpretoval obdobně jako ve svých pojednáních vzniklých na přelomu 19. a 20. století.

Na sklonku života tak Zdeněk Nejedlý aktualizoval ve vztahu k českým dějinám pojetí, jež zastával, stržen četbou Palackého a Jiráskových spisů, v časech své maturity a krátce po ní. Cynik by řekl, že se stařec nostalgicky vracel do let uplynulého mládí, skutečnost ale byla složitější. Aktuálnost Palackého a Jiráskových textů umocnila jejich národně obranná funkce, již plnily v době okupace a na niž se Nejedlý mnohokrát odvolával v moskevských rozhlasových projevech. Nejedlého snaha propojit v podstatě obrozený model se stalinskou variantou marxismu nepůsobila ani organicky, ani přesvědčivě a na českou historiografii měla jen zanedbatelný vliv. I když do určité míry brzdila levičácké excesy, životnost výzvy, která společnost nabádala k následování obrozeneckých vzorů, (domněle) aktuálních na prahu „socialistického obrození“, byla nutně krátkodobá, mýjela se

22 TÝŽ: *Dějiny národa českého*, sv. 1: *Starověk*. Praha, Svoboda 1949; sv. 2: *Raný středověk*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1955.

23 TÝŽ: *Doslovy k souboru spisů Aloise Jiráska „Odkaz národu“*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960.

24 TÝŽ: *Dějiny národa českého*, sv. 1, s. 18 n.

s pocity mladších generací a po roce 1956 pozvolna vyšuměla. Edice Jiráskových spisů, završená roku 1960 vydáním Nejedlého doslovů, za ní učinila tečku.

* * *

Odbočil jsem možná až příliš daleko od Křesťanovy knihy, u jejíchž závěrečných partií se nyní zastavím. O období první republiky toho ví autor tolik, že by méně občas znamenalo více. Rekonstrukce Nejedlého pobytu v Sovětském svazu za druhé světové války je pak naprosté novum, založené na studiu dlouho nepřístupných pramenů. Doslova jedním dechem se čte poslední kapitola, i když z hlediska Nejedlého kulturního působení po roce 1945 by zasloužila místy doplnit (například o vysvětlení odmítavého vztahu vůči Karlu Hynku Máchovi, preferování divadla vůči filmu a podobně). I ona však působí jako zjevení, poněvadž namnoze vychází z privátních a dosud nepublikovaných materiálů (rozličných deníkových záznamů, rozhovorů s pamětníky). Ne vždy ale působí výklad přehledně, což platí zvláště o období let 1918 až 1938. To je ale do značné míry dáno Nejedlého hektickými i roztržistými aktivitami, jejichž šíře je pro normálního člověka nepochopitelná a neuchopitelná.

Jisté vysvětlení skýtá Křesťanem kupodivu nezaznamenané svědectví pamětníků. Nejedlý si až do pozdního věku vystačil jen s minimem spánku; na chvíli si zdířl přes den a v noci spal průměrně tři hodiny. Pouze pro zajímavost zde uvádím dvě drobníčky. Zdeněk Nejedlý nebyl úplný abstinents – do pozdního věku pil občas kmínku a střídavě pivo. Po celý život mu chutnal chléb se sádlem, který prý i s oblibou snídal. Byl bych ale nerad, kdyby tato a podobná sdělení považovali čtenáři za nemístný projev osobní exhibice. Uvádím je z jediného důvodu. Zatím žijí pouze v nedokonalé lidské paměti a časem se zcela vytratí, pokud nebudou písemně či jinak fixována. A to by byla škoda, neboť stále platí postřeh, že každý zaznamenaný detail, je-li vsazen do náležitých souvislostí, mívá důležitou pramennou hodnotu.

Dovoluji si pro ilustraci uvést malý příklad. Na litomyšlskou prezentaci Křesťanovy knihy 10. března 2013 přinesla jedna z početných účastnic fotografie své vzdálené příbuzné a první velké Nejedlého lásky Marie Seidlové. Tohoto zajímavého vztahu jsem se poněkud obšírněji dotkl zhruba před třiceti lety.²⁵ Pověst, zaznamenaná o slečně Seidlové v soukromých deníčcích, korespondenci a nepublikovaných vzpomínkách, nelhala. Byla to (i podle současného vkusu) skutečná krasavice, na pohled příjemná okouzlující bruneta, jejíž sňatek dělilo od Nejedlého svatby s Marií Brichovou jen několik dnů. Zemřela předčasně, prý v důsledku vážného ledvinového onemocnění. Pro historika je samozřejmě vždy štěstím, když osoby, o kterých píše, dostanou konkrétní tvář a když bezpečněji pozná jejich osudy. Neméně podstatný je fakt, že se povědomí o vztahu litomyšlské krásy a Zdeňka Nejedlého uchovalo

25 ČORNEJ, Petr: Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, roč. 23, č. 2 (1983), s. 7–42 (zde zvláště s. 28 n.).

Nejedlého první láska Marie Seidlová, dcera litomyšlského řezníka a uzenáře (foto v majetku rodiny Horských v Litomyšli). Do výtisku prvního vydání Dějin města Litomyšle a okresu z roku 1900 jí autor vepsal věnování, i s datací jejich známosti

v generacích jejích potomků více než sto let. Dostávám se tak k obecnějšímu problému, kam až sahá živá historická paměť.

Křesťanova čtivá a sdělná monografie se nepochybně setká též s kritickými připomínkami. U zásadního díla tomu nebývá jinak. Výhrady lze čekat, jak je dnes zvykem, kupříkladu na adresu nedostatečného teoretického ukotvení. Tato námitka se nabízí zvláště při srovnání s předchozí velkou nejedlovskou monografií, kterou František Červinka publikoval v melantrišských Odkazech roku 1969. Nesrovnáme ale nesrovnatelné! Červinkova průkopnická kniha není klasickou biografií, patří k jinému žánru. Autor ji koncipoval v podstatě problémově, přičemž výběr klíčových otázek zjevně reflektoval témata vzrušující nonkonformní levicové intelektuály v druhé polovině šedesátých let (vztah národní tradice a moderny, Nejedlého poměr k meziválečné avantgardě, kritické hodnocení Leoše Janáčka). Ožehavých poúnorových záležitostí se, jistě i vzhledem k nedlouhé časové césuře, dotkl spíše okrajově. Sám Červinka zdůvodnil svůj přístup slovy, že cílem publikace nebylo popsat děje Nejedlého života, nýbrž podat „obraz jeho duchovního a názorového světa“.²⁶ Rovněž motivace obou badatelů byla diametrálně odlišná. Zatímco Červinka pociťoval vnitřní potřebu kriticky se vyrovnat s Nejedlým, jemuž stál spolu se svou manželkou Miladou několik let nablízku a o jehož mládí napsal obdivně

²⁶ ČERVINKA, F.: Zdeněk Nejedly, s. 366.

laděnou disertaci, byl Křesťan v jiné situaci. Nejedlý jej zaujal jako výrazný a nepominutelný historický zjev, k němuž ho neváže žádný osobní vztah, nýbrž jen a jen snaha postihnout místo a význam výrazné i rozporuplné individuality v dějinách.

Oba přístupy jsou pochopitelně naprosto legitimní. Nejedlému jako historikovi by byl jistě bližší přístup Křesťanův. Už proto, že ctí biografický půdorys, dobový kontext podává v rámci životních osudů svého protagonisty a nezatěžuje výklady rozvláchnými teoretickými pasážemi, jež v rámci životopisného žánru čtenář zpravidla neočekává. Nejedlý sám velký teoretik nebyl. Ač ve své knihovně vlastnil sebrané spisy Arthura Schopenhauera, četné publikace dalších německých filozofů i některé práce Wilhelma Diltheye, jeho myšlení bylo důsledně historické a historicky, nikoliv teoreticky, přistupoval také k oborům označovaným dnes jako uměnovědy. Pokud posuzujeme Křesťanovu skvělou knihu touto optikou, lze bez uzardění říci, že se řadí do tradičního proudu české historiografie a nepochybně splňuje přísná kritéria kladená na vědeckou biografii.